

Україна

Козацьке барокко

Барокко - це стилістичний напрям в європейському мистецтві XVI-XVIII ст., започаткований в Італії. Основні його риси: підкреслена урочистість, пишна декоративність, динамічність композиції.

На Україні під впливом козацтва, його визвольного руху та союзу з православною церквою, яку воно взяло під свій захист, в кінці XVI - на початку XVII ст. народжується українське барокко. Визначною його рисою є використання традицій народного мистецтва та широка демократизація сюжетів. Українське барокко відбилося в архітектурі, живописі, літературі та музиці України XVII-XVIII ст. Серед того, що дійшло до нас в стилі українського барокко, слід відзначити архітектуру Духовної академії в Києві (Й. Шедель), Ковнірського корпусу в Києво-Печерській лаврі (С. Ковнір), надбрамної церкви Кирилівського монастиря в Києві (І. Григорович-Барський), церкви Юра у Львові (Б. Меретин); картини художників І. Рутковича, Й. Кодзелевича, Г. Левицького, А. Голика, ікони та розписи невідомих художників в церквах та монастирях; літературні твори К. Саковича, І. Величковського, М. Смотрицького, І. Галятовського, А. Радивиловського, Г. Ониського, Ф. Прокоповича, Д. Туптала, Г. Сковороди, М. Довгалевського та ін.; музичні твори вже згадуваних українських композиторів М. Ділецького, М. Березовського, А. Веделя та ін.

В умовах Запорізької Січі українське барокко поєднується з аскетизмом козацького життя, з військово-оборонними функціями споруд, набирає стриманої урочистості і одержує назву «козацького барокко». Що ж дійшло до нас із споруд та мистецтва козацького барокко?

Сьогодні під водою Каховського водосховища вже фактично неможливо відшукати залишки колишніх запорізьких січових укріплень. Про фортифікаційну майстерність козаків та залучених до будівництва цих укріплень вже у XVIII столітті інженерів-фахівців можна судити тільки по картах та планах. У плані укріплень Нової Січі поєднуються традиції будівництва козацьких засік з досягненнями найновішої на той час фортифікаційної думки. Багато цікавого можна довідатися з плану цього останнього осередку запорізького козацтва. Нова Січ являла собою поселення, розташоване на площі близько 20 гектарів, захищене від ворога плавнями, дніпровими протоками та укріпленнями.

Визначними пам'ятками архітектури епохи козацького барокко були світські та церковні будівлі козацької столиці України - Чигирин та родинного маєтку Хмельницьких - хутора Суботова. Сьогодні залишилась церква Іллі в Суботіві, де було поховано прах Богдана Хмельницького та загиблого в бою його сина Тимофія, деякі інші споруди. Розташований на горі, Чигиринський замок був добре укріплений козацькими фортифікаторами, витримав не одну ворожу облогу. Воду обложені діставали через пробиту в камінній горі криницю - чудо рук давніх майстрів. «Чигиринський колодязь» - так називається один із віршів поетеси Ліни Костенко. Ось кілька строф з цього твору:

Козацька тверджа, давній Чигирине,
Уламок слави серед цих полів.
Усе святе, усе неповториме,
Усе чекає невимовних слів...

Тут запеклася кров мого народу
І одридали волю кобзарі.
Брати мої, а де ж ви брали воду
В цьому камінні, на такій горі?

А он же, бачиш: в камені криниця,
Мале відерце в дзьобі журавля.
Гори цієї дивна таємниця -
Оця пробита в камені криниця,
Коли рятунку ждуть нізвідкіля.

Як ви пробили цей суцільний камінь?
Як добулись до того джерела?
Ломами? Кайлом? Голими руками?
Чи вам сама земля допомогла?

Багато хисту, старань докладали запорізькі будівничі до створення церков. Про суперечливу роль церкви в історії українського народу написано на сьогодні немало. Та головне, що слід підкреслити сьогодні - це те, що в часи феодалізму церковна архітектура, церковне мистецтво значною мірою панувало в культурі народів Європи, а в пам'ятках культури церковного походження відобразилися талант, наснага і працелюбність народів, їхній потяг до високих ідеалів.

До сьогоднішніх днів, пройшовши крізь війни, революції, пожежі, сваволю чиновників, збереглася видатна пам'ятка української архітектури - запорізький Троїцький собор у сучасному Новомосковську Дніпропетровської області. Довгий час це була найбільша і найвища на Україні дерев'яна споруда, одна з найшановніших святинь Запоріжжя. Цікаву і захоплюючу історію його спорудження розповів на підставі збережених документів Дмитро Іванович Яворницький. У 1773 р. у Самарі - старому козацькому селищі, яке виникло ще у 70-ті роки XVI ст. (сучасний Новомосковськ) козаки вирішили побудувати нову церкву. Паланкова старшина (а місто Самарь було центром Самарської паланки - однієї з найбагатших на Запоріжжі) та місцеве духовництво запросили для будівництва собору майстра Якіма Погребняка. Ніяк не могли зрозуміти замовники, як це майстер збирається, крім центральної бані, розташувати з чотирьох боків ще по три, але при тому загальне число бань буде не 12, а 9. Нарешті, угоду було підписано, та будівничий зник. Нібито зневірившись у своїх власних силах, він утік у плавні. Саме там, як свідчить легенда, уві сні йому з'явився найшанованіший серед козаків святий - Микола-чудотворець - і підказав, як саме має бути побудований собор. Тут же Яким Погребняк зробив модель будівлі собору, яку й було пізніше реалізовано. Розповідь про те, що модель собору з'явилася майстру саме уві сні, дуже схожа на правду. Уві сні люди нерідко приходять до розв'язання питань, над рішенням яких вони напружено

працювали довгі дні, місяці і навіть роки. Мабуть, так сталося з Якимом Погребняком. Цікаво, що ще наприкінці ХІХ століття Д.І. Яворницький у приміщенні собору бачив вже майже струхлявілу модель цього храму, зроблену його будівничим.

Троїцький козацький собор у сучасному Новомосковську цікавий ще однією деталлю: він побудований без єдиного цвяха. Звичайно, сьогодні, після декількох генеральних реставрацій, цвяхів у будівлі собору хоч відбавляй, але Яким Погребняк зміг обійтися без них. Зроблено це було на прохання замовників, які вважали, що не можна вбивати цвяхи у храм Спасителя - Ісуса Христа, який, за біблійськими легендами, був розп'ятий на хресті саме за допомогою залізних цвяхів. Та ми наводимо тут цю подробицю тільки для того, щоб ще раз підкреслити майстерність та вправність козацького майстра.

Собор, будівництво якого тривало з 1773 по 1779 рр., продовжує вражати простотою і одночасно урочистістю та вивершеністю форм і сьогодні. Оспіваний у відомому романі Олесея Терентійовича Гончара «Собор», він є символом нетлінності «соборів душ людських».

Запорізька старшина фундувала, або, іншими словами, фінансувала, будівництво деяких споруд і за межами Запоріжжя. Переважно це були будівлі монастирів та церков. Так, наприклад, 1764 р. у місті Ромни на кошти кошового отамана М. Калнишевського було побудовано величну споруду церкви Покрови, багато коштів запорожці витрачали на розбудування Братського і Микільського монастирів у Києві, а також найбільш шанованого на Запоріжжі Межигірського монастиря під Києвом.

Усі гетьмани Війська Запорізького, починаючи з Богдана Хмельницького, були фундаторами монастирів, немало коштів витрачали на їх розбудову. Серед цих монастирів Гадяцький, Густинський, Мгарський, Рихловський та деякі інші. З ім'ям козацького полковника Якова Лизогуба, великого землевласника, пов'язане будівництво збереженої до сьогодні полкової канцелярії у Чернігові. Звичайно, фундуючи монастирі, церкви, будуючи адміністративні приміщення, козацька старшина мала на увазі перш за все досягнення своїх особистих або станових цілей, та збережений у цих пам'ятках дух народу, дійшовши до нас, промовляє про речі загальнолюдські, про велику силу мистецтва. Промовляє він також про талант народу, що відлився в галузі архітектури у високий стиль козацького барокко.

Джерело: Мицик Ю.А., Плохій С.М., Стороженко І.М. Як козаки воювали. - Дніпропетровськ : Промінь, 1990. - С. 257-263.

Переведення в електронний вигляд: Волкова К.Ф.

На нашому сайті Ви можете дізнатися більше про козацтво:

- [Козацтво](#)

- [Козацька доба](#)

[У разі використання матеріалів цього сайту активне посилання на сайт обов'язкове](#)